

Pisanje, umetnost, kolikor jo jaz razumem, je sprostitiv. To je poseg v brezkončne pokrajine prostorja. Umetnost je prostost, ki je drugod v življenju zelo redka ali pa je sploh ni. V umetnosti pa je predvsem prostost. In zaradi te prostosti je delo umetnika olajšanje, je objasnitev, je korak do čistega zraka.«

* * *

»Umetnost ima v sebi tudi to lastnost, vsaj delno, da se navadno vrača k sebi. Kar ni v vsakdanjosti mogoče, to je velikokrat mogoče v umetnosti. Verjetno je to tudi vzrok, zakaj človek umetnost išče, ljubi in zakaj mu umetnost tolikokrat pomaga. In v tem smislu je bila izrečena beseda prostost. Umetnost se vrača vase in v sebi išče zadostitve, ki je v vsakdanjem življenju ni mogoče doseči.«

Urednik

Ciril
Zlobec

Država in državljani

Menda je ni stvari, na katero se ne bi človek navedil. Celotake, ob katerih se nam pri prvem srečanju z njimi naježijo lasje na glavi, nas pozneje, če trajajo dovolj dolgo, navdajajo kvečjemu le še z ravnodušnostjo, ki je tisto »idealno« stanje, ko človek tudi ob najhujšem le še skomigne.

Smo se že pogreznili v to pomirjajočo nirvano?

Prvi videz je sicer obraten, vse prej kot nirvanski, saj zganjamo toliko hrupa, da smo od njega že čisto oglušeli. To pa, zdi se, počnemo iz neke notranje, neubranljive in vse bolj kolektivne potrebe po sproščanju, ker pravih ozdravitev svojih travm preprosto več ne zmoremo. Ta silni hrup, v katerem nihče nikomur več ne prisluhne, je bolj gluh od tišine, saj v njem ni več prostora za normalno misel.

Namreč: najbrž bi težko našli deželo na svetu, v kateri je izrečenih toliko besed, a tako malo zavezujočih. Pogosto tudi v dobrem smislu, saj bi se že zdavnaj poklali med sabo, če bi resno govorili, kar govorimo, in če bi obljubam, napovedim in grožnjam sledilo vse tisto ali vsaj del tistega, kar besede pomenjajo. Ustvarili smo civilizacijo verbalizma, vse je »čista poezija«, toda brez kakršnekoli estetske vrednosti.

Filozofiramo, a brez filozofske urejenosti mišljenja. Pogosto si domišljamo, da smo v tem kaosu spoštovanja vredni iskalci resnice. Če smo sploh kaj, smo predvsem fanatični verski razglaševalci vsak svoje resnice, ki zanikuje sleherno drugo. Vsak verjame samo v svoj prav in nihče ga ne uspe brez nasilja posredovati drugim. To velja tudi in še zlasti na ravni političnega. Celotake na ravni državne misli. Med republikami in državo, med državo in republikami. V mednacionalnih odnosih. Razumen človek si ne more misliti (tako dojemam pisanje tujine o nas), da je še karkoli v našem javnem življenju, kar še ni bilo povedano, hkrati pa vsak zase in vsi skupaj vse to spet in spet ponavljamo, ker, prav tako vsak zase in vsi skupaj, kljub vsemu

še zmerom verjamemo, želimo ali moramo verjeti, da se le zato nič ne zgodi, spremeni ali uredi, ker da to, o čemer vsi govorimo, še ni povedano tako, kot bi bilo treba.

Se mi zapisuje tudi to razmišljanje iz takšnega nečimrnega občutka? V njem bi se rad dotaknil (ne prvič in ne prvi) motnjave, ki je in, kot vse kaže, ostaja središčna tema našega letošnjega političnega leta: *država in državljani*.

Naj se še tako sprenevedamo, večina makrostruktur je le bolj ali manj povečana mikrostruktura nečesa starejšega, bolj znanega, bolj naravnega in prepričljivega, kar pogosto sprejemamo že kot danost. Naša skupna država, pravijo emocionalci, ni nič drugega kot velika družina bratskih narodov in narodnosti, zato so temelj in smisel njenega življenja sloga (spomnimo se na Miloševićev govor na Kosovem polju), zvestoba, ljubezen (tudi politika se ne odreka temu nezanesljivemu čustvu), skupni cilji in zavezanost skupni usodi (lahko bi našeli še vrsto drugih »temeljnih« družinskih vrednot), medtem ko bolj ali manj hladni analitiki gledajo na državo kot na veliko podjetje, ki mora predvsem dobro funkcionirati, ali kot na skupno javno upravo, ki mora prav tako funkcionirati.

Bodimo demokratični in sprejmemo oboje kot možno in normalno: država je velika družina, ki nekaj dá na svoj ugled in čast, in je podjetje ali uprava, ki ve, da mora funkcionirati, če že ne v zadovoljstvo vseh, pa vsaj večine. Seveda je tudi znotraj te metafore resnica precej bolj zapletena: v skrajni konsekvenci poznamo tudi razpadajoče družine, podjetja, uprave. Kjer je zavestna, organizirana ambicija po dobrem, se lahko izcimi tudi slabo. In tako smo najbrž že blizu realne podobe naše države in nas, njenih državljanov, v njej.

Če sprejmemo za Jugoslavijo metaforo o družini, moramo takoj pojasniti, da gre za brate zelo različnih nravi, pričakovanj, ambicij in predstave o nedotakljivih pravicah v družini. V naši paraboli gre seveda za družino brez staršev (znan srbski sociolog je pojasnil meteorski Miloševićev vzpon z ugotovitvijo, da je bil pač prvi, ki je odkril, da je Tito mrtev), za družino, v kateri celo dedne ali nasledstvene pravice niso povsem razvidne. Vse več znamenj je, da vse bolj stopa v ospredje pravica močnejšega, po analogiji o najstarejšem sinu, ki deduje. Za vse druge velja isto staro pravilo: sprejeti, kar ti je odmerjeno, ubogati ali vzeti pot pod noge (Mihajlo Švabić: Pa naj se Slovenci preselijo v Gradec ali v Philadelphijo). Pa tudi če je Jugoslavija kot država podjetje ali javna uprava, ni bistvenih razlik: celo v našem sistemu kolektivnega poslovnega organa je pač zmerom kdo, ki je bolj enak od drugih, čeprav smo vsi enaki (znana sintagma naših dni: Srbija je Jugoslavija; kdor napada Srbijo, spodkopava Jugoslavijo).

Toliko o naši skupni državi kot metafori. In vendar: ta država je naša resničnost, naša je, pa če jo ljubimo ali nam je v breme, vsi jo ustvarjamo in hkrati rušimo, potrebna nam je in nam je odveč, odvisno od našega razpoloženja. Pa tudi od realnih odnosov med nami. In prav prek njih jo skušam razumeti.

Slovenci zlasti v zadnjem času z vso verbalno odločnostjo kričimo vase in v svet: Jugoslavija dá, vendar takšna, kakršno si mi želimo, ali, v radikalnejši obliki: najprej razveza, potem pa se bomo svobodno odločili. Obedve, mehkejša in trša varianta, zbuja očitke o separatizmu, izdajstvu, sovraštvu do srbskega naroda (to sicer ni čisto logično, zakaj bi bili drugi izvzeti iz te igre?). Slovenci, ko zavračamo te očitke ali polemiziramo z njimi, vemo

povedati vse mogoče, toda tudi takrat, kadar se najbolj pridušamo na lojalnost do skupne države, je med vrsticami zlahka razbrati naše nezadovoljstvo z Jugoslavijo, kakršna je, in zaskrbljenost nad Jugoslavijo, s kakršno nam grozijo že za jesen: en človek en glas, vnaprejšnje pokoravanje večini. Presenečen sem, ko mi ne tako poredkoma pišejo (anonimno seveda) tako imenovani »zaskrbljeni« in »zavedni« Slovenci, da smo pač majhni in da lahko živimo le ob bratski pomoči najmočnejšega naroda med nami, zato da je vsega obsojanja vredno, ko kar naprej poudarjamo in terjamo svoje pravice, se zavzemamo za enakopravnost in suverenost. Kako ne bi ob tem pomislil na Cankarja (Hlapci! Za hlapce rojeni, za hlapce vzgojeni!)? Najbrž bo kar držalo: enakopravnost ob neenako porazdeljeni moči, pa naj gre za naravno (populacijsko) ali za politično porazdelitev moči, ni sama po sebi umevna stvar. Nasprotno: lahko je le rezultat ustrezne, vsekakor dovolj visoke civilizacije.

In v tem je najbrž ves naš problem: civilizacija. Preveč in premalo je reči kultura. Slovensko sedanje stopnjevanje poudarjanje, kakšno Jugoslavijo hočemo, morda ni čisto na mestu. Ne kot zahteva sama po sebi, ampak kot uresničljivost ali neuresničljivost takšne zahteve. Banalno rečeno: država, tudi Jugoslavija, je le manj odvisna od hotenja, je realen rezultat razmerja sil in ustvarjalnih potencialov. Očitno je, zlasti v razmerju sil, slovenski delež prešibak. Zato je morda veliko bolj umestno vprašanje: kakšna naj bo Slovenija, da bi zmogla brez večjih pretresov živeti tudi v takšni Jugoslaviji. No, ne ravno v takšni, saj sedanja je resnično že tako neprijazna, da je mirno življenje v njej že skoraj nemogoče.

Očitki o slovenskem separatizmu, izdajstvu, rastočem sovraštvu do Srbije (ki naj bi bila sinonim za Jugoslavijo) so toliko pogostejši in ostrejši, kolikor bolj visoko je postavljen ideal o skupni državi, ki da je resnično dobra mati vsem (z žrtvami posejana, s krvjo prepojena). In prav tu postane sicer dokaj zapletena stvar zelo preprosta: če bi naša skupna država vse to res bila, bi bilo več kot grdo početje, tako posameznikov kot narodov, če je ne bi spoštovali, ljubili, se čutili z njo usodno povezani ali celo od nje odvisni. V naši skupni državi, v tisti, ki jo čutimo zunaj sebe ali nad sabo, pa gre predvsem za osrediščeno politično, gospodarsko, upravno in izvršno moč. Praktičen učinek te moči pa bi se moral kazati, tako za narode kot za posameznike, v kvaliteti življenja, v višji kvaliteti, ki mora zajemati tudi pravičnost. Konkretno: na kakršnokoli represijo, iz maščevanja ali primitivnosti, kadar se pojavi v republiki, v pokrajini, v občini ali kjerkoli drugje, bi država morala reagirati z modrostjo in razumevanjem; gospodarski imobilnosti manjših enot bi morala odpirati svetovna obzorja; nacionalizme razbijati z nedvoumno zaščito legitimnih pravic narodov in narodnosti in s formuliranjem širših, nadslovenskih kriterijev povezovanja in sodelovanja; predvsem pa bi morala nehati postavljeti sebe kot obvezen predmet spoštovanja in ljubezni (jugoslovanski patriotizem), kajti v človeški naravi je, da je ljubezen, tudi ljubezen do domovine (države), rezultat nečesa dobrega, lepega, koristnega, nikoli pa ne prisila.

Če bi tako bilo, bi najbrž ne govorili o separatističnih ambicijah posameznih republik, o nacionalnem egoizmu, mednacionalnem sovraštvu, izdajstvu revolucionarnih pridobitev in drugih svetinj, zaradi katerih so umirali naši očetje, bratje itd. Tako pa je v taki skupni državi, če se izrazim po Kajuhovo, težko »še videti domovino«, če ta odreja neutemeljena izredna stanja, če konfinacije, pretepanje v imenu Ideje, pranje možganov

drugače mislečih (diferenciacija) imenuje zglede demokracije, na katero ne bi smel nihče imeti ugovora, ne doma ne v tujini, če uprizarja politične procese, če ljudi zapira brez sodbe, če bolj zaupa tankom kot človeku, če ne zna uresničiti gospodarskih pobud, ki jih sama predlaga, če ostaja v brezupnem in že tragičnem spopadu z inflacijo sama največji inflatorni dejavnik (klirinška trgovina, tečajne razlike, zvezni proračun), če... če... in spet če – potem je res nekaj hudo narobe prav s tistim v naši skupnosti, kar naj bi bila kvintesenca naše najgloblje modrosti, pravičnosti, učinkovitosti.

Morda je v vseh nas nekakšen prastrah pred dejanskim stanjem stvari in odnosov, zato se tako strastno zapredamo v verbalizem vseh vrst, dvigujemo v njem svoj glas, da bi drug drugega in sami sebe pretresli, doživeli, če ne že kar nepretrogoma doživljali vsak svojo katarzo, nevarno začenjamo uživati v svoji prastari vlogi, čeprav v spremenjenih razmerah, ponižanih in razžaljenih, celo neke vrste nov nacionalni in družbeni etos odkrivamo v tem. Hkrati pa nas je strah, da bi se v resnici kaj zgodilo, ker si sami več ne verjamemo, da smo še zmožni razumnih sprememb, sprememb, ki bi rasle iz notranjih ustvarjalnih moči, ne pa iz neodgovornega obojanja zmerom le nekoga drugega. Smešno bi bilo, če ne bi bilo tragično, da še zmerom ne vemo, kakšna bi morala biti in kakšna je sploh lahko pametna in uspešna večnacionalna država, ki naj bi bila za vse svoje narode in narodnosti vsaj znosna, če že ne privlačna.

Domala vse pozitivne lastnosti, ki jih danes pripisujemo državi, so ali fiktivne ali pa reproducirajo stanja iz preteklosti (zgodovinska težnja po združitvi, skupen narodnoosvobodilni boj, za del prebivalstva revolucija, samoupravljanje, bratstvo in enotnost, enakopravnost narodov in narodnosti itd. itd.), za to, kar pa naj bi bila Jugoslavija danes, smo si vse bolj navzkriž. Je vrednota politični pluralizem ali partijski monizem? Soglasje v temeljnih odločitvah skupnega pomena ali nadvlada večine? Tržna ali dogovorna ekonomija? Socialna enakost ali sprejemanje razlik, ki izvirajo iz dela, fizičnega in intelektualnega? Obvezna ali prostovoljna solidarnost? Razviti – nerazviti, kdo naj bo norma skupnih ambicij države? Skratka: vse, ob čemer se danes lomijo kopja, je bipolarno zastavljeno: ali – ali. Politična, ekonomska, ideološka in vsakršna razhajanja se v zadnjem času, zlasti v zadnjem letu, le še zastrujejo, spreminjajo se v odprto sovražnost, ki resnično nima nič več skupnega z življenjem v eni in isti državi.

Vzemimo v pretres dve najbolj razširjeni sintagmi, s katerima se skuša utemeljevati in osmišljati ta naša skupna država: partijsko o demokratičnem centralizmu in tako rekoč vseobsegajočo, moralnopolitično o bratstvu in enotnosti. Kaj je pri tem jasno že na prvi pogled? Pri eni in drugi je prvi člen (demokratičen, bratstvo) neoprijemljiv, podvržen poljubnemu tolmačenju, drugi člen (centralizem, enotnost) pa je povsem uporabna politična realnost. Naravnega spoja v teh dveh sintagmah ni. Kadar se zaradi zaostrenih razmer eno ali drugo geslo politično materializira, zmerom prevlada drugi, realni del: centralizem pokoplje demokratico, enotnost zaduši bratstvo.

In prav to se zdaj dogaja. Izredno stanje poteka v našem političnem slovarju v znamenju bratstva in enotnosti, vrsta partijskih pučev, ki smo jim bili priča lani, in z njihove strani vsiljena ideja o izrednem kongresu (sedanji verbalni kompromis o rednoizrednem kongresu nič ne pomeni) dovolj zgovorno demantirata nespojlivost demokracije s centralizmom. Seveda: ne gre za katerokoli družbo ali državo, ampak za večnacionalno državo,

v kateri eliminacija razlik ni stvar dogovora, še manj nasilnih posegov, ampak stvar civilizacije. Še prej pa si je treba biti povsem na jasnem, katere razlike so deformacija, katere pa take, da jih je treba ohranjati, ker sodijo, kot pravimo, v identiteto naroda ali narodnosti.

Če strnem: kadar govorimo o Jugoslaviji kot skupni državi, morda celo kot domovini, se ne kaže vesti, kot da so razni politični konstrukti, povrh vsega še neuspešni, naša moralnopolitična zaveza in državljanska dolžnost. Vsi poznamo te nesmisle, vendar smo jih do skrajnosti fetišizirali, pa ne zato, da bi se jih držali, ampak da bi s prstom kazali drug na drugega in si očitali nelojalnost, nezvestobo, izdajstvo in podobne nečednosti, ki jih iz dneva v dan že predolgo poslušamo, da ne bi ob njih postali histerični ali ravnodušni.

Miloševićeva Srbija se je že odločila: z vso paro utrjuje enotnost in se bojuje za centralizem. Dve železi ima v ognju in obe, kot se zdi, povezuje z zmago: ali Jugoslavija po srbski volji ali velika Srbija. Ali Slovenija lahko stopi v to igro: Jugoslavija po slovenskem vzorcu ali samostojna Slovenija? Žal gre za igro, ki jo v večnacionalni državi lahko igra en sam narod, praviloma zmerom samo največji. Imamo pa možnost in dolžnost do samih sebe, da lahkomiselnost kot doslej ne odstopamo svojih pravic zvezi, tudi prostovoljno ne, in da se končno le oblikujemo, kot predvideva že sedanja ustava, kot država. Kot suverena država. V sedanji emancipaciji narodov v Evropi to ni več utopija. Hkrati pa moramo storiti vse, da bo tisto, kar je skupno, resnično plod dogovorjene politike in v interesu vseh, v škodo nikogar. Nikakor pa se ne smemo vdati v tragično in klavrno usodo, da bi Jugoslavija sicer bila Evropa, vendar, kot obljublja Milošević, »na svoj način«. Preveč prozorno je namreč, kakšna naj bi ta naša evropskost bila.

Tvegam misel, ki pri marsikaterem Slovcu morda ne bo sprejeta s simpatijo: celo naš strankarski pluralizem, ki je zdaj na pohodu, je vsaj v tem prvem obdobju življenjsko odvisen od tega, kakšno podobo bo do konca letošnjega leta dobila naša skupna država. Sedanji osrednji politični problem je in ostaja: *država in državljani*. Pa če nam je to všeč ali ne. Da ne bo nesporazuma: meni seveda ni.

11. 7. 1989

Francoska revolucija in slovenska literatura

Boris
Paternu

Čeprav živimo v času, ki je čas poloma revolucij in globokih dvomov nad njihovo uspešnostjo, in se pod pritiskom te velike skepse tudi dojemanje zgodovine skorajda že preveša v zorni kot restavracij, kaže tudi nad temi razumljivimi dvomi obdržati nekaj dvoma in stvari gledati, kot so bile, in ne, kot se jih morda danes bojimo.

Glede slovenske literature in njenega nastanka ne bo mogoče premakniti dveh trdnih zgodovinskih dejstev. Slovenski knjižni jezik in prvo, cerkveno fazo slovenske književnosti je v 16. stoletju